

Samiske prester i den svenske kirka i tidlig nytid

Abstract

Fra slutten av 1500-tallet til slutten av 1800-tallet virket det en rekke samiske prester i den svenske kirka. I hvert fall ti av prestene hadde både samisk mor og far, og de fleste av disse var oppvokst i et samiskspråklig miljø, stort sett innenfor reindriften. Denne gruppa kan kalles førstegenerasjons samiske prester. Fra 1630-tallet til 1710-tallet ble det satsset på å utdanne unge samiske menn til prester, blant annet ved å gi stipender. De fleste førstegenerasjons samiske prester virket i løpet av dette tidsrommet og frem mot første halvdel av 1700-tallet. Artikkelen tar i første rekke for seg denne perioden og denne kategorien prester. For å gjøre teksten mer lettlest, bruker jeg ofte benevnelsen samiske prester når jeg sikter til denne gruppa. Flere av disse prestenes sønner, sønnesønner, dattersønner og etterkommere i senere generasjoner ble også prester. Av plasshensyn har jeg valgt å ikke fokusere på disse, selv om jeg også betrakter dem som samiske prester. Lycksele pastorat med annektsforsamlingen Sorsele var det pastoratet som hadde flest samiske prester, noe som hadde sammenheng med plasseringen av den samiske skolen der (grunnlagt 1632). Men det var også de som hadde fått sin første utdanning ved sameskolen i Piteå (1617–1632), ved trivialskolene eller ved privatundervisning. De fleste hadde studert teologi i Uppsala.

Førstegenerasjons samiske prester brukte samisk språk både i kirka og ellers i kontakt med menigheten. Flere av prestene oversatte kristen litteratur til samisk. Noe ble trykt og tatt i bruk i kirka, mens andre av de oversatte manuskriptene forble utrykt, av ulike grunner. Kildematerialet viser at flere av de samiske prester ble anklaget for voldsbruk, alkoholmisbruk og brudd på datidens seksuallovgivning. Dette har også vært påpekt av andre forfattere, men det har ikke alltid vært fremhevet at dette heller ikke var uvanlig blant prester med en annen etnisk tilhørighet.

Avgrensninger og definisjoner

Som det fremgår av tittelen er tema for denne artikkelen samiske prester i den svenske kirka. Tidsmessig er artikkelen avgrenset til etterreformatork tid, fra slutten av 1500-tallet til slutten av 1800-tallet, men hovedfokuset ligger på de prester som virket før midten av 1700-tallet. På grunn av grensereguleringer mellom de nordiske landene ble den svenske kirkas geografiske utstrekning endret flere ganger i løpet av

denne perioden, noe som også omfattet samiske bosetningsområder. I de sørsamiske områdene ble Jämtland, Härjedalen, Idre og Särna overført fra den norske til den svenske kirka midt på 1600-tallet. I de nordsamiske områdene førte grensefastsettelsen av 1751 til at Kautokeino og Karasjok tilfalt Norge, mens områdene øst for Könkämä-Muonio-Torne elv ble en del av Storfyrstedømmet Finland i 1809. I utgangspunktet ville det vært naturlig å ta med samiske prester i disse områdene også, men med et halvt unntak virket alle samiske prester i områder som fortsatt ligger i Sverige. Dette var Olaus Sirma, som var kapellan i Enontekis¹ fra 1676 til 1719. Når jeg kaller ham et halvt unntak, er det fordi riksgrensa mellom Sverige og Finland ble trukket midt gjennom det gamle Enontekis, som var et anneks sogn til Jukkasjärvi. Kirkestedet Markkina ble liggende i Finland. Den svenske delen ble senere kalt *Karesuando socken*. Den første samiske presten i den norske kirka var Anders Andersen Porsanger (1735–1780) fra Finnmark, som ble ordinert til prest i 1762.²

Termen *samisk prest* kan defineres på flere ulike måter, og for å unngå misforståelser behøves det en avklaring av hva jeg legger i begrepet, samt en avgrensning av hvilke grupper prester denne artikkelen omfatter. Artikkelen er i stor grad skrevet med utgangspunkt i Leonard Bygdéns *Härnösands stifts herdaminne* og kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Prester som Bygdén beskriver som *född lapp* eller *född av lappska föräldrar*, har jeg valgt å kategorisere som førstegenerasjons samiske prester. I tillegg finnes det opplysninger i det nevnte arkivet angående prestenes samiske tilknytning. Prester som kildene gir usikre eller motstridende opplysninger om med tanke på deres etniske tilhørighet, har jeg plassert i kategorien prester med usikker etnisk tilhørighet. Det er også mulig at det fantes enkelte prester som ville ha oppfylt våre dagers kriterier for å bli innskrevet i samemantallet, men som ikke er kalt lapper i kildematerialet. Innenfor rammene av denne artikkelen har det ikke vært mulig å lete etter eventuelle prester av denne kategorien. En siste gruppe prester som jeg innlemmer i kategorien samiske prester, er prester som var etterkommere etter første generasjons samiske prester. Av plasshensyn har

¹ Eanodat (samisk), Enontekiö (finsk).

² Roald E. Kristiansen. "Kirken og det samiske", i Øystein Ekroll, Søren Hjort & Einar Vegge (red.), *Vor kristne og humanistiske arv* (Trondheim 2014) s. 218–238.

jeg i denne artikkelen likevel valgt å fokusere mest på førstegenerasjons samiske prester, samt noen av prestene med usikker etnisk tilhørighet.

De samiskspråklige betegnelse *sámi*, *sápmi* og *sápmelaš* har røtter i det felles samisk-finske opphavsspråket, der betegnelsen var *šämä*, og har dermed et svært gammelt opphav.³ Disse betegnelse eller lignende betegnelser brukes også i samiskspråklig litteratur på 1600-1700-tallet, slik som *Same nolmay Cathecis* fra 1633⁴ og *Samin Pirra acta Utza Kirje*.⁵ Ericus Plantinus sier samene selv kaller seg *samen olmaj* og skiller seg med det ordet fra andre folkeslag.⁶ I de norrøne kildene kalles alltid samene for *finner*, bortsett fra i en islandsk kilde som skriver om *semsveinar*.⁷ Også i danske og norske kilder var *finn* og *finsk* de vanligste betegnelse, men *lapp* og *lappisk* tok delvis over på slutten av 1800-tallet. I svenskspråklige eldre kilder og litteratur brukes alltid *lapp* og *lappisk*. Men disse benevnelse var ikke alltid synonyme med *same* eller *samisk*, da *lapp* etter hvert ble en slags yrkestittel for personer som drev reindrift.⁸ Dette betydde at personer som ikke ville hatt stemmerett ved dagens sametingsvalg, kunne bli oppført som *lapper* i skatteregistrene, mens *samer* som var blitt nybyggere ikke ble registrert som *lapper*. Kildene viser også at det var delte meninger om hvem som var *lapper* og hvem som ikke var det. Dette gjør bildet noe mer komplisert, selv om de aller fleste som kalles *lapper* i kildemateriale utvilsomt var *samer*, som ville oppfylt kriteriene til å stemme ved sametingsvalget i dagens Sverige. Etter min mening er det likevel diskutabelt om det er fruktbart å ensidig anvende våre dagers begreper eller definisjoner for å

3 Lars Ivar Hansen & Bjørnar Olsen, *Samenes historie fram til 1750* (Oslo 2004) s. 47.

4 Dette er en feilskrivning for *Samen olmaj*, se Tuuli Forsgren, *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850* (Umeå 1988) s. 11.

5 N.N. "En rimkrönika om lapparna från början av 1700-talet: Samin Pirra acta Utza Kirje", i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1670-t.] 1983) XVII 7, s. 5.

6 Ericus Plantinus, "Responsum Dni Erii Plantini ad quæstiones, quæ sequuntur in fine", i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1670-t.] 1983) XVII. 4, s. 24.

7 Hansen & Olsen (2004) s. 47.

8 Håkan Rydving, "Samiska överhetspersoner i Sverige-Finland under 1600-talet", i Else Mundal & Håkan Rydving (red.), *Samer som "de andra", samer om "de andra": Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (Umeå 2010) s. 259–265.

avgjøre hvem som bør inkluderes i begrepet samisk prest i tidlig nytid. For å kunne stemme ved sametingsvalget må både et subjektivt og et objektivt kriterium være oppfylt; man må anse seg selv som same og en av ens foreldre eller far- eller morsforeldre må ha hatt samisk som hjemmespråk. Det vil si at man vektlegger egendefinisjon, det vil si etnisk identitet, og én etnisk markør, språket. Problemet med å bruke denne definisjonen er at kildene sjeldent sier noe direkte om prestenes egendefinisjon. Når det gjelder språk gir kildene noen flere opplysninger, særlig siden flere av prestene oversatte litteratur til samisk. Som samiske prester har jeg derfor valgt å definere de prester som i kildematerialet kalles lapper, samt de av deres etterkommer som også ble prester. Sten Henrysson sier i sin artikkel ”Prästerna i Lappmarken före 1850” at det ikke er sikkert at barn og barnebarn av samiske prester så på seg selv som samer.⁹ Han begrunner dette med at de samiske prestene giftet seg med ikke-samiske kvinner, og at prestefamiliene levde sosialt og etnisk adskilt fra den samiske befolkningen. I kildematerialet mener jeg å se en mye sterkere kontakt mellom prestefamiliene og samene i Lappmarken, enn det Henrysson antyder. Prestebarna vokste opp på kirkestedene i Lappmarken og kom dermed i nær kontakt med samisk språk og kultur. Sognepresten i Lycksele, Olaus Nicolai Graan (1716–1739), mente selv at han var av *Lappska nation*.¹⁰ Dette til tross for at det var farfaren som var den første presten i denne samiske presteslekta, mens både mora og farmora var svenske kvinner.¹¹ Klokkeren Nicolaus Lundius var sønn en samisk prest og hans svenske kone, og hadde fra barndommen av lært samisk. Han både omtalte seg selv som *lapp*, og ble som student i Uppsala kalt *lapp*.¹² Det er grunn til å tro at dette også gjaldt flere av etterkommerne etter førstegenerasjons samiske prester i Lappmarken.

⁹ Sten Henrysson, *Prästerna i Lappmarken före 1850: Ursprung och arbetsuppgifter* (Umeå 1989) s. 15, 17.

¹⁰ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:5:k Kyrkoherde Olof Nicolai Graan <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2505k.pdf>>, 30/8 2015.

¹¹ Leonard Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne: bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning 2* (Uppsala 1923) s. 129–130.

¹² Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:i. Jokkmokks Lappmarkspastorat. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se>>, 20/11 2012.

Begrepene etnisitet, etnisk tilhørighet og etnisk identitet er relativt moderne begrep, til tross for at selve fenomenet er langt fra nytt. Grovt sett finnes det to hovedretninger innen forskningen innen dette området: *Tradisjonalistene* eller *primordalistene* som mener etnisk tilhørighet er gitt fra fødselen av og er uforanderlig, og *modernistene*, *instrumentalistene* eller *voluntaristene* som betrakter etnisk tilhørighet som noe omskiftelig, som den enkelte har mulighet for å velge.¹³ Andre forskere igjen har forsøkt å integrere perspektiver fra begge retningene.

Med prest mener jeg en person som var ordinert til prest og som innehadde en stilling innenfor den svenske kirka, som *kyrkoherde* (sogneprest), *pastor*, *komminister*, *kapellan*, *sacellan* eller *predikant*. Det fantes ingen samer i de høyere geistlige embetene, så langt jeg kjenner til. Jeg har utelatt samer som studerte teologi, men som av ulike grunner ikke gikk ut i prestatjeneste.

Artikkelens struktur

I løpet av en periode på nesten 300 år, fra 1584 til 1876, er det kjent ti prester i Sverige som hadde både samisk far og mor. I tillegg kommer fem prester som det er omdiskutert om de var samer eller ikke.¹⁴ For oversiktens skyld vil jeg først gi en kort biografi av samtlige femten prester fra de to første gruppene. Deretter vil jeg si noe om kirkeorganiseringen og opprettelse av skoler for samer, siden dette er forhold som har nær tilknytning til utdannelsen av samiske prester. Jeg har så valgt ut seks prester som var virksomme i perioder fra slutten av 1500-tallet til første halvdel av 1700-tallet. Disse vil jeg gi en grundigere presentasjon, fire som vi vet var samer og to som det er omdiskutert om de var samer. Blant disse seks vier jeg størst plass til Olaus Sirma. I en periode på rundt 80 år, fra 1630-tallet til 1710-tallet ble det satset på å utdanne

¹³ Sian Jones, *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present* (London 1997) s. 65, 72; Lennart Lundmark, "Den svårfångade etniciteten", i Roger Kvist (red.), *Nordiska samehistoriska symposiet (1995 Lövånger): Föredrag vid Nordiska samehistoriska symposiet i Lövånger 13-14 februari 1995* (Umeå 1995) s. 123-130; Lars Ivar Hansen, "Den dynamiske etnisiteten og dens skiftende uttrykk", i Jan Eivind Myhre (red.), *Historie, etnisitet og politikk* (Tromsø 2000) s. 29-54.

¹⁴ Leonard Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne: bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning 1-4* (Uppsala 1923, 1923, 1925, 1926).

unge samiske menn til prester. De fleste av de samiske prestene virket dermed i dette tidsrommet og frem mot midten av 1700-tallet. Til slutt vil jeg si litt generelt om de samiske prestene i denne perioden. Samer som var prester i senere perioder blir ikke omtalt i denne artikkelen, bortsett fra de biografiske opplysningene i oversikten.

For å markere at dette var prester bruker jeg deres latinske navn, slik det var vanlig på denne tiden. De svenske navnene er skrevet i parentes. I de skriftlige kildene brukes gjerne de svenske og latinske navneformene om hverandre. Prestene benevnes ofte *herr* med den svenske versjonen av fornavnet etter, for eksempel herr Lars, herr Olof, herr Gert. Mange av prestene tok etternavn etter hjemplassen, slik som Lyckselius, Rangius og Granmark. I tillegg til det svenske og latinske navnet hadde prestene samiske navn, som bruktes innad i det samiske samfunnet. Dette var enten et navn av samisk opprinnelse eller en samisk variant av deres latinske og svenske navn. Ett icke-samisk navn av begge kategorier kunne motsvare flere samiske navn, i tillegg til at det var lokale variasjoner. Det er dermed ikke mulig å fastslå med sikkerhet deres samiske navn, uten å ha kjennskap til hva den enkelte ble kalt på samisk i sin samtid.

Første generasjon prester med to samiske foreldre:¹⁵

- 1 Gerhardus Jonæ (Gert Jonsson). Født i Sorsele, Ume lappmark; oppvokst hos en prest i Piteå; studier ved Uppsala universitet; sogneprest i Skellefteå 1584–1616.
- 2 Andreas Petri Lundius (Anders). Trolig født i Pite lappmark; trolig elev ved sameskolen i Piteå; studier ved Uppsala universitet; sogneprest i Arvidsjaur 1640–1649; predikant i Nasafjäll 1650–1651 og i Jokkmokk 1652–1665.
- 3 Olaus Stephani Graan (Olof). Født i Ume lappmark; trolig elev ved Skytteanska skolen og Härnösands gymnasium; stipend til Uppsala universitet, men er ikke innskrevet i matrikkelen; prestevigslet 1655; kapellan i Åsele 1655–1657; lærer og predikant i Lycksele fra 1657, lærer til 1686; pastor i Lycksele 1673–

¹⁵ Bygdén 1–4 (1923, 1923, 1925, 1926); Forsgren (1988); Härnösands trivialskola, <www.slaktergardar.psem.se/elever%201647-1800.doc>, 26/10 2013.

1690. Litteratur: *Enfaldige och korte Frågor sampt Swar* (1668); *Manuale Lapponicum* (1669).
- 4 Nicolaus Haquini Vindelius (Nils). Født i Sorsele, Ume lappmark; studier ved Härnösands trivialskola og Uppsala universitet; sogneprest i Arvidsjaur 1661–1662; død 1662.
 - 5 Henricus Svenonis Lyckselius (Henrik Svensson). Født i Lycksele, Ume lappmark; studier ved Härnösands trivialscole og Uppsala universitet; kapellan i Sorsele 1674–1696.
 - 6 Olaus Matthiæ Sirma (Olof Sirma, Olof Mattsson). Trolig født i Sodankylä, Kemi lappmark; barneskole i Torneå; studier ved Uppsala universitet; kapellan i Enontekis 1676–1719. Litteratur: leverte to samiske joiker eller viser til verket *Lapponia* (Schefferus, 1673); oversatte Johannes Gezelius' katekisme fra finsk til samisk (ikke utgitt i hans levetid).
 - 7 Laurentius Andreæ Rangius (Lars). Født i Sorsele, Ume lappmark; studier ved Uppsala universitet; kapellan i Sorsele 1697–1709; sogneprest i Silbojokk 1709–1717. Litteratur: oversettelse av Det nye testamentet 1701–1713 (kun prøvetrykk av 1. og 2. kapittel av Johannes-evangeliet i Rangius' tid. Markusevangeliet er utgitt med innledning og språklige kommentarer i Karin Wilson, *Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713* [2008]).
 - 8 Sigvardus Martini Granberg (Sjul Mårtensson). Født i Sorsele, Ume lappmark; studier ved Umeå skole, Härnösands trivialscole og Uppsala universitet; kapellan i Sorsele 1709–1719; sogneprest i Arjeplog 1719–1731; død ved drukning 1731.
 - 9 Nicolaus Erici Sundelin (Nils). Født i Jokkmokk, Lule lappmark; studier ved Jokkmokk sameskole, Luleå stadsskole, Piteå trivialscole, Härnösands gymnasium og Uppsala universitet; pastorsadjunkt i Jokkmokk 1754–1757; lærer i Gällivare 1758–1768; kapellan og lærer i Jokkmokk 1768–1775; pastor i Arjeplog 1775–1805.
 - 10 Anders Thomasson Fjellner. Født 1795 i Härjedalen; studier ved Östersunds skole, Härnösands gymnasium og Uppsala universitet; misjonær i Jukkasjärvi og Karesuando i fra 1821, prestevigd 1828, pastorsadjunkt i Jukkasjärvi og Karesuando 1829–1838,

finsk og samisk tingstolk 1836–1842; sogneprest i Sorsele 1842–1876. Litteratur: blant annet eposet ”Biejjie-baernien såangoe Jeahnaj eatnamisnie” (’Solsønnens frierferd til jettenes land’).¹⁶

Prester med usikker samisk opprinnelse:¹⁷

- 1 Jacobus Matthiæ Backius (Jacob). Født i Gråträsk; ikke samisktalende; studier ved sameskolen i Piteå og Uppsala universitet; lærer og predikant på Skytteanska skolen i Lycksele fra 1638, men ble ordinert til prest først 1640.
- 2 Paulus Matthiæ Backius (Påvel). Født i Gråträsk; samisktalende; skolegang hos prosten i Luleå; studier ved Uppsala universitet; predikant i Lule lappmark 1640–1645; forsvant i Stockholm. Litteratur: oversatte katekismen til samisk (ikke utgitt).
- 3 Johannes Nicolai Læstadius (Johan). Født i Ytterlännäs sogn, Ångermanland; hans mor skal ha vært same, faren var bonde; studier ved Härnösands trivialscole, Strängnäs gymnasium og Uppsala universitet; lærer ved Piteå skole 1651–1661; sogneprest i Arjeplog 1662–1697.
- 4 Nicolaus Jonæ Spolander (Nils). Født i Vännäs i Ume sogn; faren skal ha vært same, usikkert om mora var det; studier ved Uppsala universitet; kapellan i Anundsjö 1687–1692, stasjonert i Åsele; kapellan i Nysätra 1692–1703.
- 5 Kenicius Granlund (König). Født i Sorsele, Ume lappmark; samisktalende; sønn av klokkeren i Sorsele; studier ved Härnösands trivialscole; kapellan i Sorsele 1719–1745.

Kirkeorganisering og skoler for samer

Frem til begynnelsen av 1600-tallet hadde sogneprestene langs kysten av Bottenviken ansvaret for den kirkelige betjeningen av befolkningen i Lappmarken. Dette fungerte stort sett slik at sognepresten i det enkelte

¹⁶ Björn Collinder, ”Anders Fjellner”, *Svenskt biografiskt lexikon*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14170>, 19/5/2014. Tittel gjengitt på moderne sørsamisk etter Lena Kappfjell i Harald Gaski, *Biejjen baernie / Sámi Son of the Son / Beavvi bárdni* (Karasjok 2003) s. 34.

¹⁷ For kilder, se note 4.

kyst sogn hadde ansvaret for Lappmarken ved samme navn. Dette vil for eksempel si at presten i Torneå tok seg av Torne lappmark, mens presten i Umeå hadde ansvaret for Ume lappmark. I noen tilfeller kunne den samme presten ha ansvaret for to lappmarker. De samiske *siidaene*¹⁸ ble besøkt en til to ganger årlig, og ofte overløt sogneprestene de lange, besværlige reisene til sine unge kapellaner. Byggingen av kirker i Lappmarken tok til først på 1600-tallet, før dette fantes det kun et lite kapell i Rounala i Torne lappmark og et kapell ved Arvidsjaur i Pite lappmark.¹⁹ Det fantes følgelig heller ingen skoler eller utdanningssystem i Lappmarken eller andre steder rettet mot samer. Historien til den første samiske presten Gerhardus Jonæ, synes å være unik. Han ble oppfostret hos en prest i Piteå og sendt videre til teologistudier i Uppsala. Det er uvisst om dette ble gjort på prestens eget initiativ eller om det var etter pålegg fra høyere instanser, for eksempel kongen. Heller ikke kjenner vi til om andre samiske gutter ble oppfostret hos prester på 1500-tallet. I første halvdel av 1600-tallet finnes det imidlertid flere eksempler på at prester tok til seg unge gutter fra Lappmarken, og sørget for at de fikk undervisning, enten ved at de selv stod for opplæringen eller ved at de betalte for skolegangen. Prost i Nedertorneå og Torne lappmark, Johannes Tornæus, skriver at han tok til seg en ”snäll lappgosse” like etter at han begynte i stillingen i 1640.²⁰ Et senere skriv fra Tornæus tyder på at det ikke var den eneste samiske gutten han bekostet skolegang for.²¹ Også prost Andreas Canuti Gevaliensis, som tjenestegjorde i Luleå i perioden 1626–1649, påtok seg ansvaret for samiske barn som fikk leseopplæring.²² Denne typen opplæring ser ut til å ha skjedd på initiativ av prestene selv, som også ga guttene kost og losji.

Det aller første forsøket på å utdanne samiske prester, som vi med sikkerhet kan si skjedde etter kongelig ordre, var i 1606. Dette hadde sammenheng med Karl IXs lappmarkspolitik der han gjennomførte

¹⁸ De samiske samfunnene, som kaltes *lappbyar* på svensk.

¹⁹ Bygdén 1 (1923) s. 97; Nils Slunga, ”Kyrka och skola: Prästerskap och kyrkligt liv”, i *Tornedalens historia 2: Från 1600-talet till 1809* (Haparanda 1993) s. 292.

²⁰ Erik Nordberg, *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet* (Umeå 1973) s. 321.

²¹ Nordberg (1973) s. 367.

²² Nordberg (1973) s. 291.

en kirkeorganisering. Allerede i 1599 befalte Karl lappfogdene å oppføre i hvert fall en kirke i hver lappmark. På begynnelsen av 1600-tallet sendte han ut flere ekspedisjoner som skulle forberede kirkebyggingen, og i løpet av få år ble det reist kirker i Enontekis og Jukkasjärvi i Torne lappmark, Jokkmokk i Lule lappmark, Arvidsjaur i Pite lappmark, og i Lycksele i Ume lappmark.²³ Kongen selv foretok i 1602 en reise rundt Bottenviken, der han innhentet informasjon om Lappmarken og utstedte forordninger angående kirkelivet.²⁴ I motsetning til tidligere skulle nå prestene bo fast ved kirkene i Lappmarken, noe de fleste prester var lite villige til. Vi får huske på at det på denne tiden ikke fantes noen fast bebyggelse i Lappmarken. De samiske siidaene var organisert på en helt annen måte enn de svenske og finske bondebygdene, der man hadde fast bosetting. Samene hadde et sesongvist flyttemønster og bodde bare deler av året samlet på en plass. En prest i Lappmarken måtte regne med å bo alene med sin husstand ved kirka de fleste av årets måneder, mens avstanden til nærmeste bygd var flere titalls mil. Det var også ønskelig at prestene kunne samisk, men heller ikke dette ønsket var lett å oppfylle. For å løse dette problemet kom ideen om å utdanne samiske unggutter til prester. De som stod bak dette mente det var viktig at kristendommen ble formidlet på samenes morsmål og at presten hadde en geografisk og en sosial nærhet til menigheten. Bruk av befolkningens morsmål i kirka, til fordel for latin, sto sentralt i tenkningen til de europeiske reformatorene, deriblant Martin Luther. Det var likevel ikke vanlig at gudstjenester ble holdt på minoritetsspråk. Etter instruksjon fra kongen selv hentet Daniel Hjort 16 unge gutter i Lappmarken som skulle sendes til Uppsala *skolestugu*.²⁵ Det var to fra Ume lappmark, fire fra hver av Pite og Lule lappmark, og seks fra Torne lappmark. Fogden i Torne lappmark skulle ta med seg seks av guttene, antakelig de fra Torne lappmark, på skipet sitt når han reiste sørover sommeren 1606. Av de resterende ti ble en syk og ble derfor igjen. De andre ni reiste med Hjort til Gnarp i Hälsingland i mars/april 1606, der de ble innlosjert på lensmannsgården. Herfra rømte de to største guttene,

²³ Nordberg (1973) s. 31–36.

²⁴ Nordberg (1973) s. 15.

²⁵ Nordberg (1973) s. 29.

og et forrykende snøvær gjorde det umulig å finne dem, til tross for at Hjort gjennomførte hele sognet. Det var nå sju gutter igjen, som Hjort leverte til fogden i Gävle, med beskjed om å utstyre dem med klær og sko. Etter noen dager der dro fogdens tjener videre med guttene til Uppsala. Dette var antakelig ganske unge gutter som først var tiltenkt en grunnutdanning, før de gikk videre til teologistudier ved Uppsala universitet. Vi vet ikke hvordan det gikk med guttene, verken med de sju vi faktisk vet at kom til Uppsala eller med de ni andre.

Det neste forsøket med å utdanne samer skjedde på initiativ fra Gustav II Adolf i 1617. Han ba da sognepresten i Piteå og Pite lappmark, Nicolaus Andreae (Rhen), om å ta til seg seks samiske gutter og gi dem undervisning. De skulle lære å lese samisk, svensk og latin.²⁶ Rhen utga de to første bøkene på samisk i 1619, en ABC-bok og en katekisme. Da han døde i 1628 var det tre gutter på skolen. Disse ble på skolen frem til 1632 under Rhens etterfølger. De fleste av elevene kom trolig fra Pite lappmark og så vidt vi vet var det kun gutter.

Den neste skolen ble lagt til Lycksele i Ume lappmark. Den ble til på et initiativ fra prostens i Umeå, Olaus Petri Niurenius, som allerede i 1629 foreslo for riksrådet Johan Schytte at det ble etablert en skole for samer. Etter Schytte fikk skolen navnet *Skytteanska skolan*. Skolen kom i gang i 1632, med gutter fra sameskolen i Piteå som lærere. Dette var trolig Jacobus Matthiae Backius og Andreas Petri Lundius²⁷ som begge dro videre til prestestudier i Uppsala. Lycksele pastorat med annekstorsamlingen Sorsele var det pastoratet som hadde flest samiske prester i løpet av 1600- og 1700-tallet, noe som utvilsomt hadde sammenheng med plasseringen av den samiske skolen der. I en periode på nesten 100 år var dette den eneste skolen som var spesielt beregnet for samer. Skolen kom også til å utdanne en rekke samer til andre tjenester, slik som kateketer og klokkere. Noe leseopplæring skjedde likevel rundt på kirkestedene, klokkerne i både Utsjoki og Jukkasjärvi tok seg av denne undervisningen fra slutten av 1600-tallet.²⁸ I 1723 kom så en forordning om at det skulle opprettes en skole ved hver

²⁶ Nordberg (1973) s. 58.

²⁷ Nordberg (1973) s. 88, 91.

²⁸ Dag A. Larsen & Kåre Rauø, *Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Avioavare, Teno, Utsjok tingsteder 1639–1725* (Lenvik 1999) s. 93.

hovedkirke.²⁹ På norsk side ble de første skoler for samer opprettet i forbindelse med misjonsvirksomheten som startet opp i 1716. Men samer i Finnmark fikk allerede før dette en viss form for undervisning. Hammerfestpresten Hans Mogensen Herdal, som forøvrig var fra Jämtland, lærte opp en samisk unggutt som så underviste samer i Kvalsund og Alta. Nordmannen Isaac Olsen var lærer for samene i Varanger, Tana, Laksefjord og Porsanger. Denne undervisningen foregikk ved at læreren oppsøkte samene i deres egne hjem.³⁰

Presentasjon av noen utvalgte prester

Gerhardus Jonæ

Den aller første samiske presten man kjenner til var Gerhardus Jonæ, eller Gert Jonsson, som han også benevnes. Han var sogneprest i Skellefteå i perioden 1584–1623. Han skal ha vært født av samiske foreldre i Sorsele, men ble oppfostret hos en sogneprest i Piteå.³¹ Det er nærliggende å anta at fosterfaren hans var Andreas Nicolai, sogneprest i Piteå i årene 1566–1600. Andreas Nicolai var sønn av en velhavende birkarl³² i Piteå og ble selv den rikeste presten i Norrland.³³ Han virket tidvis også som prost i det nordlige prostiet, og hadde ansvaret for den kirkelige betjeningen av Pite og Lule lappmarker. I tillegg drev han en svært innbringende handel med samene. Vi kjenner ikke foranledningen til at denne samiske gutten fra Ume lappmark ble fostersønn i prestegården i Piteå, men han skal ha vært fra et område som grenser mot Pite lappmark. Dersom dette stemmer kan koblingen være at Andreas Nicolai hadde truffet ham under sine tjenestereiser i Pite lappmark. I følge Leonard Bygdén ble han oppfostret sammen med piteprestens sønner, og det er nærliggende å anta at dette også innebar privatundervisning i presteboligen. En av Andreas Nicolais sønner

²⁹ Forsgren (1988) s. 22–23.

³⁰ Adolf Steen, *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888* (Oslo 1954) s. 81–82, 87.

³¹ Bygdén 3 (1925) s. 302.

³² Birkarlene var handelsfolk og bønder i de nedre delene av de store elvedalene i nordlige Bottenviken, som spesialiserte seg på handel med og skattlegging av den samiske befolkningen, både på innlandet og på kysten; Hansen & Olsen (2004) s. 163–164.

³³ Nordberg (1973) s. 13.

var Nicolaus Andreæ Rhen, som utga de to første bøkene på samisk (1619), samtidig som han drev den første skolen for samiske gutter (1617–1628). Gerhardus og Nicolaus var trolig omtrent jevngamle. Da Gerhardus Jonæ ble tilsatt som sogneprest i Skellefteå i 1584, hadde han oppholdt seg i hertug Karls (den senere Karl IX) fyrstedømme en tid og vært hoffpredikant hos kong Johan III,³⁴ han må dermed ha avsluttet studiene noen år tidligere. Nicolaus Andreæ ble prestevigslet i 1581, og arbeidet som sacallanus (hjelpere), hos faren i Piteå frem til 1600, da han ble sogneprest samme sted. Gerhardus Jonæs kontakter med hoffet kan forklares med at fosterfaren selv hadde vært hoffpredikant i yngre dager. Gerhardus var gift med Brita Andersdotter Grubb, datter av prosten Andreas Petri Grubb i Luleå. Slekta Grubb var en av de mest fornemme slekter i det nordlige Sverige. Gerhardus og Britas sønn Johan ble landshøvding over Västerbotten, tidsvis også Österbotten. Han ble adlet og tok slektsnavnet Graan, etter foreldrehjemmet på Gran i Skellefteå. En annen sønn, Anders Gertsson, var borgermester og postmester i Umeå.³⁵

Andreas Petri Lundius

Andreas Petri Lundius var den første presten av samisk herkomst som fikk en prestestilling i Lappmarken. Han ble innskrevet i Uppsala universitets matrikkel i august 1633, som Andreas Petri Lappo. Han blir ikke nevnt ved navn i kildene som elev i Piteå eller som lærer i Lycksele, men utfra sammenhengen mener jeg det indirekte fremkommer at den ene av disse må ha vært Lundius. I et brev skrevet i juli 1633, heter det at Andreas Petri er den eneste som er sendt til Uppsala, for at han der skal kontinuere sine påbegynte studier.³⁶ Etter prestevigslingen ble Lundius tilsatt som pastor i Arvidsjaur i 1640. Bygdén sier at Lundius allerede året etter ble anklaget for hor og suspendert fra stillingen,³⁷ dette må i tilfelle bare ha vært for en viss periode. En beslutning fra 1645 om at han skulle overflyttes til Lule lappmark, for å erstatte den bort-

³⁴ Bygdén 3 (1925) s. 302.

³⁵ Rydving (2010) s. 262.

³⁶ Nordberg (1973) s. 70–71.

³⁷ Bygdén 1 (1923) s. 99.

rømte Paulus Backius, ser ikke ut til å ha blitt satt ut i livet. Lundius ble ikke avsatt fra tjenesten i Arvisjaur før i 1649. Han ble da sendt til det avsidesliggende gruvesamfunnet Nasafjäll, der han var brukspredikant i årene 1650–1651, før han ble såkalt lappredikant i Jokkmokk i 1652. Denne stillingen hadde han til han døde i 1665. Det er noe uklart hvor Lundius opprinnelig var fra, selv om Filip Hultblad sier at han var født i Pite lappmark.³⁸ Jeg regner det også som mest sannsynlig at han var fra Pite lappmark, av tre grunner: For det første fordi han trolig hadde vært elev på sameskolen der, for det andre fordi han hadde nær forbindelse med prestefamilien i Piteå, og også ble giftet inn i denne slekta, og for det tredje fordi sønnen ble innskrevet i Uppsala universitets matrikkel som Nicolaus Lundius, Pithensis. Dette siste vil jeg forklare bedre nedenfor. Andreas Lundius' kone Margareta, var datterdatter til Nicolaus Andreæ Rhen, mens hennes far var Piteås første borgermester Evert Eriksson, som også var lappfogde og birkarl.³⁹ Sammen Andreas Lundius giftet seg dermed inn i to av Piteås mektigste slekter.

Andreas Lundius ble etterfulgt som predikant i Jokkmokk av konas bror, Samuel Edvardi Rheen, som for øvrig var en av Johannes Schefferus' informanter til hans kjente verk *Lapponia*.⁴⁰ Også Nicolaus Lundius leverte et bidrag til Schefferus, men dette fikk Schefferus først i hende året etter at *Lapponia* var utgitt. Det virker som om Nicolaus fikk oppdraget etter at han var kommet til Uppsala, han hadde i hvert fall lest både Samuel Rheens og Johannes Tornæus bidrag da han skrev sitt eget. Koblingen mellom Samuel Rheen og Nicolaus Lundius, at de var onkel og nevø, har ikke blitt fremholdt. Lundius skriver at Rheen beskriver samene i Lule lappmark, mens han selv vil skrive om Umeå lapper. Imidlertid handler hans tekst også om forhold i Lule lappmark.⁴¹ Kjennskapet til Ume lappmark fikk han de årene da han var elev ved den Skytteanska skolan i Lycksele. Han sier at han ikke har kjennskap

38 Filip Hultblad, Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (Lund 1968) s. 228.

39 Bygdén 2 (1923) s. 237; Sveriges släktforskarförbund, Anbytarforum <http://aforum.genealogi.se/discus/messages/44/18107.html> 13/10 2013

40 Lapponia, se avsnittet om Olaus Matthiæ Sirma.

41 Nicolaus Lundius, "Descriptio Lapponiæ", i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1670-t.] 1983) s. 6.

til samene i Pite lappmark, da han ikke har vært der. Dette står i motsetning til at han i universitetets matrikkel omtales som fra Pite lappmark, og at han selv i manuskriptet til Schefferus har underskrevet med Nicolaus Lundius, Pithensis. Det siste kan både vise til byen (staden) eller sognet Piteå og til Pite lappmark. Dette kan tyde på at han var født i Pite lappmark, muligens mens faren var brukspredikant på Nasafjäll, men at han var oppvokst i Jokkmokk. Men denne tilknytningen til Pite lappmark kan også innebære at faren var derfra.

Jacob og Paulus Matthiæ Backius

Jacobus og Paulus Matthiæ Backius oppgis av Bygdén å være brødre fra Gråträsk, som da hørte til Pite lappmark. Begge må allerede som barn ha flyttet fra foreldrene, da Paulus ble oppfostret hos prosten i Luleå, mens Jacobus gikk på sameskolen i Piteå.⁴² Som jeg tidligere har nevnt var antakelig Jacobus en av guttene som ble sendt fra Piteå til Lycksele som lærere da Skytteanska skolan ble grunnlagt i 1632. Paulus ble student i Uppsala i 1635, mens Jacobus kom til Uppsala året etter. Begge er innskrevet på universitetet med tilnavnet *Lappo*, slik det var vanlig for samiske studenter. Allerede i september 1638 ble Jacobus sendt tilbake til Lycksele for å være predikant for samene der. Han ble ordinert til prest først i 1640, men var ansatt som lærer ved Skytteanska skolan. I et brev til erkebiskopen sier imidlertid pastoren i Umeå, Olaus Niurenus, at Jacobus er ingen *födder lapp*, men at han er født på bygda i Gråträsk by av fattige bondeforeldre. Med dette kan Niurenus sikte til at foreldrene var nybyggere, som han ikke definerte som lapper, selv om de kan ha vært av samisk opprinnelse. Da Jacobus ble sendt til Uppsala var det meningen at han skulle lære samisk av sine *stalbrödre*, men han hadde ikke lært seg samisk og prekte på svensk for menigheten.⁴³ Med stalbrödre må det siktes til Andreas Lundius og Paulus Backius, som var i Uppsala på samme tid. Mens Jacobus ikke kunne så mye samisk at han ville holden preken på dette språket, oversatte Paulus katekismen

⁴² Bygdén 2 (1923) s. 235.

⁴³ Nordberg (1973) s. 108–109.

til samisk.⁴⁴ Paulus Backius blir også kalt *lapp* av sin fosterfar Andreas Canuti i Luleå, som hadde stått i et nært forhold til ham gjennom store deler av Paulus' barndom og ungdom.⁴⁵ Vi kjenner ikke til hvorfor det var så stor forskjell på samiskkunnskapene deres, og man kan selvsagt stille spørsmål ved om de overhodet var brødre. En mulighet kan være at de var halvbrødre, og at Paulus hadde samisk mor, mens Jacobus hadde svensk mor. En annen mulighet er at Paulus hadde lært samisk i nærmiljøet, og ikke hjemme hos foreldrene. Siden flere kilder sier at de ikke var samer, har de vanligvis ikke blitt tatt med i oversikter over samiske prester. Etter at Paulus var ferdig utdannet prest virket han noen år som predikant i Lule lappmark, der han også arbeidet med oversettelse av katekismen. Han dro deretter sørover til Stockholm, hvor han rett og slett forsvant. I brev til myndighetene beklager fosterfaren seg over at han har hatt store utgifter til oppfostringen og utdannelsen av Paulus Mattiæ Backius, og han sier seg villig til å tilgi ham hans ungdoms synder, bare han vil komme tilbake igjen.⁴⁶ Men Backius kom ikke tilbake, og i 1645 foreslår Andreas Canuti at svensker som har lært samisk bør brukes som predikanter i Lappmarken, da man er tryggere på dem enn på de samiske.⁴⁷

Olaus Stephani Graan

Den neste sameren som ble presteviet var Olaus Stephani Graan. Han var mest sannsynlig født i Lycksele, hans morsmål var umesamisk og han fikk trolig sin første opplæring på Skytteanska skolan. Høsten 1650 ble han innskrevet på Härnösands gymnasium. Han er da oppført som *studiosus*, det vil si at han var *prästvigningkandidat*.⁴⁸ I følge Bygdén er det noe usikkert hvor han fikk sin videre teologiske utdanning, Åbo har blitt nevnt, mens Graan selv skriver at han har fått kongelig stipend for

44 Bygdén 2 (1923) s. 236.

45 Nordberg (1973) s. 291.

46 Nordberg (1973) s. 285, 290.

47 Nordberg (1973) s. 291.

48 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:c, Skolmästaren Olaus Stephani Graan, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502c.pdf>>, 15/01 2012.

å studere i Uppsala. Men fordi han ikke har vært innskrevet i universitetets matrikkel, har både Bygdén og Nordberg trukket som slutning at han avsluttet studiene i Härnösand. Han ble komminister i Åsele i 1655, og lærer og predikant ved Skytteanska skolan i 1657. Lycksele ble eget pastorat i 1673, også kjent under navnet Umeå lappmark. Graan ble nå utnevnt til pastor i Lycksele pastorat, en stilling han hadde frem til sin død i 1690. Frem til 1686 innehadde han også lærerstillingen. Både i sin samtid og i ettertid har Olaus Stephani Graan blitt beskrevet i rosende ordelag. Härnösands konsistorium sier i et betenkende fra 1686 at Graan fører "ett rart dygdelefverne". Mens Bygdén sier at han var "en exemplarisk man som både i lärdom och lefverne, skicklig och arbetsam, hvarom äfven hans tryckta arbeten bära vittne".⁴⁹ Graan ga ut to bøker på umesamisk, en spørsmålboek i 1668 og en kirkemannual i 1669. Hans kirkehåndbok har ofte blitt kalt *Manuale Lapponicum minus* fordi det var betydelig mindre i omfang enn Johannes Tornæus' *Manuale Lapponicum* fra 1648. Tornæus' manual var på tornesamisk, mens Graans bok var skrevet på umesamisk. Disse to bøkene inneholder til dels ulikt materiale.

Olaus Stephani Graan ble stamfar til en etterslekt som over mange generasjoner var prester og prestefruer. Hans etterfølger som sogneprest i Lycksele var svigersønnen, Magnus Bång (1692–1699), som i sin tur ble etterfulgt av Graans sønn Nicolaus Olai Graan (1701–1714), som så igjen ble etterfulgt av sin sønn Olaus Nicolai Graan (1716–1739). En annen av Olaus Stephani Graans sønner var Christopher Olai Graan som døde i ung alder, mens han var kapellan i Umeå landforsamling.⁵⁰ Denne Olaus Stephani Graan må ikke forveksles med sognepresten i Piteå ved samme navn, som også utga bøker på samisk og var en av Schefferus' informanter. Graan i Piteå var ikke same, men prestesønn fra Uppland.

⁴⁹ Bygdén 2 (1923) s. 129.

⁵⁰ Bygdén 2 (1923) s. 128–130.

Olaus Matthiæ Sirma

Olaus Matthiæ Sirma var student i Uppsala i årene 1672–1674, dit han var kommet fra Torneå skole.⁵¹ Etter prestevigslingen ble han kapellan i Enontekis i 1676, en tjeneste han hadde frem til sin død i 1719.⁵² Enontekis var et annekssogn til Jukkasjärvi pastorat, og omfattet vide områder på begge sider av den nåværende riksgrensa mellom Sverige og Finland, men den gangen hørte det til Sverige og Härnösands stift. Sirmas liv sammen med samer og nybyggere her var ikke enkelt, heller ikke samarbeidet med hans nærmeste overordnede, pastor Christian Elingius i Jukkasjärvi, var problemfritt. De to var stadig i slåsskamp, det samme var han med den finske nybyggeren og lensmannen Måns Mårtensson (Maunu Martinpoika) og med samene Anders Suoro som Sirma hadde anklaget for trolldom.⁵³ Det svirret også rykter om at Sirma selv var gått tilbake til samenes gamle religion og var blitt *noaidi*, slik den norske læreren Isaac Olsen hevdet.⁵⁴ Olsen hadde hørt dette av samer som var født i Enontekis, men som hadde flyttet til Finnmark. I de svenske dombøkene er det imidlertid ingen saker som gir inntrykk av at Sirma skulle være *noaidi*. Som ung student i Uppsala hadde Olaus Sirma levert to joiketekster til Schefferus' *Lapponia*. Disse to samiske kjærlighetsjoikene ble gjenstand for en voldsom popularitet nede i Europa, samtidig som Sirma oppe i nord fikk ord på seg å være en drukkenbolt, slåsskjempe og trollmann.⁵⁵ Sirmas tekster begynte snart å leve sitt eget liv, og det samme kan man også si at mytene om Sirma gjorde.

Helt fra han dukker opp i kildene som student i Uppsala, har det vært gitt motstridende opplysninger om han var fra Torne lappmark eller

51 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellänen Olof Sirma i Enontekis. Publicerad september 2011. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012

52 Bygdén 2 (1923) s. 52.

53 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellänen Olof Sirma i Enontekis. Publicerad september 2011. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012; Roald E. Kristiansen, "Ulvepresten i Lappmarken", *DIN: Religionsvitenskapelig tidsskrift* 4 (2002) s. 51–55.

54 Isaac Olsen, "Om lappernes vildfarelser og overtro", i Just K. Qvigstad (red.), *Kildeskrifter till den lappiske mytologi ved J. Qvigstad* 2 (Trondhjem [efter 1715] 1910) s. 77.

55 Tore Wretö. "Olof Sirma: Lappmarkspräst och samelyriker", i *Tre kulturer: Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet* 1 (Umeå 1983) s. 49–74.

Kemi lappmark. Schefferus omtaler Sirma som *in Lapponia Tornensi natus*, men ifølge attesten fra rektor ved Uppsala universitet i 1674, skal hans hjemtrakt være *Lapponia Kimensis*.⁵⁶ I senere litteratur er han omtalt som hjemmehørende i vekselvis Torne lappmark eller Kemi lappmark. Ifølge Isak Grape var Sirma født i Torne lappmark,⁵⁷ mens Leonard Bygdén plasserer ham i Kemi lappmark.⁵⁸ Det vanlige i dag er å støtte seg til professor i finsk-ugriske språk Erkki Itkonen, som mente at språket i de to visene i Lapponia var kemisamisk og at Sirma dermed måtte ha vært fra Kemi lappmark. Itkonen plasserte Sirma i Sodankylä, siden man i dette området finner en innsjø ved navn Orajärvi, som omtales i den ene visa.⁵⁹

Betydelsen av etternavnet Sirma er noe uklar, men det blir antatt å ha sammenheng med det skoltesamiske ordet *čörmm*, som betyr 'ulv'. Det har blitt brukt som banneord, også i betydningen 'djevel'. Nordsamiske varianter av ordet er *čarbma*, *čierbma*, *čearbma*, *čirbma* og *čierbmi*.⁶⁰ I dag blir det gjerne antatt at hans samiske navn var Čearbmá-Ovllá,⁶¹ da Ovllá er den vanligste nordsamiske varianten av fornavnene Ole/Olof/Olaus. Georg Gripenstad, oversetter av boka *Korset och trolltrumman* til svensk, refererer til en bevart tradisjon om *herra Vuolevi*, *herr Olof*.⁶² Vuolevi er en finsk form av Olof, som ligner på en annen samisk variant av det samme navnet, Vuollá.⁶³ Det er kanskje mer nærliggende at det var dette navnet Sirma gikk under blant samene. Patronymet Matthiæ eller Matsson tilsier at farens svenske fornavn

56 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellanen Olof Sirma i Enontekis. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark25o2k.pdf>>, 15/01 2012.

57 Grape, Isak. *Lappmarkens herdaminne: Minne af presterskapet i lappmarksförsamlingarne inom Hernösands stift* (Stockholm [1883] 1982) s. 84.

58 Bygdén 2 (1923) s. 52.

59 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellanen Olof Sirma i Enontekis.

Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark25o2k.pdf>>, 15/01 2012

60 Personlig meddelelse (email) fra prof. Pekka Sammalahiti, Uleåborg universitet, via Harald Gaski, Universitetet i Tromsø, 2013.

61 Harald Gaski. *Med ord skal tyvene fordrives: Om samenes episk poetiske diktning* (Karasjok 1987).

62 Arvi Järventaus, *Korset och trolltrumman* (Luleå 1980) s. 5.

63 Håkan Rydving, "Namn och identitet i nordsamisk kontext", i *Personnamn och social identitet* (Stockholm 1998) s. 337–359.

var Mats/Mathias. Hans samiske navn var kanskje Mohtsi. I Orajärvi bygdebok foreslås det at farens navn enten var Mohtsi Teutianpoika eller Mohtsi Piettarinpoika.⁶⁴ Man kjenner ikke til nøyaktig fødselsår for Sirma, men han var trolig født på 1650-tallet. Som mye annet rundt ham, er det også myteomspunnet hvordan det hadde seg at han kom på skole og fikk presteutdannelse. Isaac Olsen forteller at en svensk herremann på reise gjennom den svenske lappmarken tok med seg sønnen til den fattige orck-Mathis, og satte ham i skole i Kvenland.⁶⁵ Andre forteller at denne herremannen var en prest, og noen har ment Sirma må være identisk med den samiske gutten Johannes Tornæus tok til seg og lærte opp.⁶⁶ Men dette stemmer tidsmessig dårlig, da dette i følge Tornæus selv skjedde i 1640 eller like etter, trolig før Sirma ble født. Imidlertid ser det ut til at Tornæus i løpet av sin tid som prest holdt flere samiske gutter på skole. I en søknad fra 1660-tallet om midler til trykking av en katekisme og en postill på samisk, sier han at han vil alltid i sin livstid, holde en samisk gutt på skole, slik han allerede har gjort.⁶⁷ I utgangspunktet synes det lite trolig at han skulle ha tatt med seg en gutt fra Kemi lappmark, da dette området ikke var underlagt Nedertorneå, men nabosognet Kemi i Åbo stift. Kapellan i Kemi lappmark i Sirmas barndom var Gabriel Tuderus, som bodde i Torneå og kun en gang årlig besøkte Lappmarken. Det er kanskje mer nærliggende at det var han som tok med seg Sirma til Torneå skole. Imidlertid var det noe stridighet mellom Torneå og Kemi angående Kemi lappmark og tilhørighet. Tornæus mente at Lappmarken ikke ble ivaretatt godt nok fra Kemi-pastorens side, og foreslo i 1671 at Kemi lappmark ble lagt innunder Nedertorneå.⁶⁸ Sirma omtaler ham også som prost og sogneprest over Torneå sogn, samt i både Torne og Kemi lappmarker.⁶⁹ Det kan dermed ikke helt utelukkes at det var Tornæus som tok med seg Sirma

64 Eine Yliaska, *Monen särpinen kylä Orajärvi 1650–2001* (Sodankylä 2001) s. 181.

65 Olsen ([efter 1715] 1910) s. 77.

66 Nordberg (1973) s. 321.

67 Nordberg (1973) s. 367.

68 Isak Fellman, *Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne 2* (Helsingfors 1910) s. 52–53.

69 Fellman (1910) s. 174.

til Torneå, men han kan ikke være identisk med den gutten Tornæus omtaler som en ”snäll lappgosse”.

Oppdraget med å skrive *Lapponia* hadde Schefferus fått av rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie. Hensikten var å stoppe rykter som gikk i Europa om at Sverige hadde vunnet seire under trettiårskrigen, ved hjelp av samisk magi.⁷⁰ Schefferus startet arbeidet med boka våren 1671. Da han selv ikke hadde kjennskap til det samiske, var han fullstendig avhengig av informasjon fra andre for å skrive boka. Landshøvdingen i Västerbotten, Johan Graan, ble bedt om å samle inn informasjon fra prester i de nordlige områdene. Som tidligere nevnt, var Graan sønn av den første samiske presten, Gerhardus Jonæ. Boka ble utgitt på latin i 1673 og raskt oversatt til engelsk, tysk, nederlandsk og fransk.⁷¹ Høsten 1671 arbeidet rikskansleren for å få Olaus Sirma til Uppsala universitet. I to brev stilet til universitetet ber han dem gi hjelp og underhold til den fattige ”lappgossen” Olaus Matthiæ, som på Torneå *pedagogi* har vist ”hug” og ”flid” i studiene, og som med tiden kan bli ”tienlig till PredikoEmbetet hemma i Landet på sitt Morsmål”.⁷² I februar 1672 ble så Olaus innskrevet ved universitetet i Uppsala. Da hadde Schefferus arbeidet med boka i nesten et år.

Som nevnt tidligere ble Sirmas joiketekster, ”Moarssi fávrrot/Oar-rejávri” og ”Guldnašaš”, svært populære ute i Europa, der man var forbauset over at det var ”ville” samer som stod bak denne kjærlighetspoesien. Fra å være joiketekster med en løs form, ble de nå omskapt til viser etter tradisjonelt europeisk mønster med en fast form.⁷³ Allerede i Sirmas egen levetid ble de gjendiktet til tysk, svensk og engelsk, og i 1712 ble den ene visa presentert i et kjent engelsk tidsskrift, *The Spectator*.⁷⁴ Visene var særlig populære i Tyskland og England, og i løpet av 1700-tallet var de utgangspunkt for en rad nydiktninger. På begynnelsen av 1800-tallet ble de også utgitt på russisk, mens den kjente

70 Rune Blix Hagen, ”Lapponia”, i *Store norske leksikon*, <<http://snl.no/Lapponia>>, 15/10 2014.

71 Johannes Schefferus, *Lapland* (Uppsala [1673] 1956) s. 7.

72 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellänen Olof Sirma i Enontekis. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012, s. 956.

73 Wretö (1983) s. 66.

74 Wretö (1983) s. 67.

amerikanske 1800-tallslyrikeren Longfellow brukte deler av den ene joiketeksten i sitt dikt, "My lost youth". Også i Sverige og Finland viste man interesse for visene, som ble gjendiktet av Olof Rudbeck, Johan Ludvig Runeberg og Frans Mikael Franzén. Her ble den særlig kjent i Franzéns gjendiktning "Spring, min snälla ren".⁷⁵

Det er uvisst om Sirma eller noen andre i hans nærhet hadde kjennskap til den store interessen for tekstene, som allerede ble viet dem i hans egen levetid. Men Sirma selv ser ut til raskt ha blitt et kjent navn i Torne lappmark og Tornedalen. Både han og hans nabo og uvenn Måns Mårtensson (Maunu Martinpoika) nevnes i et dikt om storflommen i Torne elv i 1677, skrevet av tornedalsskalden Antti Mikonpoika Keksi (ca 1622–1705).⁷⁶

Kildene gir også et inntrykk av at Olaus Sirma var en mann som hadde planer og framtidstanker for menigheten. I 1688 foreslo han for kongen at det skulle opprettes en barneskole i Enontekis og at det ble trykket en katekisme på samisk. Han oversatte også Johannes Gezelius' finskspråklige katekisme til samisk. Selv om dette ble gjort på ordre fra superintendenten i Härnösands stift, ble den ikke trykket i Sirmas levetid.⁷⁷ Sirma mente også at det gamle kapellet i Rounala ikke burde rives, men bevares, slik at samene ikke unnlot å komme til kirke på grunn av lang vei.⁷⁸ Han likte å preke i dette lille kapellet, og en påske dro han dit for å holde gudstjeneste i stedet for å preke i kirka i Markkina, noe som ikke ble sett på med blide øyne av den delen av menigheten som holdt til i nærheten av kirkestedet. Han fikk også refs for å dra over til norsk side om sommeren, selv om store deler av menigheten flyttet dit med reinen. I følge tradisjonen skal han også være begravet på kirkegården ved Rounala kapell.⁷⁹

⁷⁵ Wretö (1983) s. 61.

⁷⁶ Antti M. Keksi, "Keksis kväde om islossningen i Torneälven år 1677" [svensk översättning av Björn Collinder], *Norrbottnen, Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok 1955* (Luleå 1955) s. 7–13.

⁷⁷ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellänen Olof Sirma i Enontekis. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012, s. 978.

⁷⁸ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellänen Olof Sirma i Enontekis. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012, s. 979.

⁷⁹ Järventaus (1980) s. 6.

Blant samene i Enontekis/Karesuando har fortellingen om den samiske presten levd helt opp til våre dager, der en av fortellingene er at de satte pris på å ha en samisktalende prest. Selv om Sirmas eget språk var kemisamisk, lærte han seg trolig tornesamisk i løpet av årene i Enontekis. Han oppgir også at han har preket på sitt og samenes morsmål.⁸⁰ Både Sirmas dikt og hans eget liv og levnet har også vekt interesse i senere tid. Den finske presten og forfatteren Arvi Järventausta har skildret ham i romanen *Risti ja noitarumpu* (Tammerfors 1916). Roman er oversatt til svensk av Georg Gripenstad under tittelen *Korset och trolltromanen*. Diktene hans er analysert av den samiske forskeren Harald Gaski i boka *Med ord skal tyvene fordrives*, i tillegg er det skrevet flere artikler om ham.

Generelt om de samiske prestene

Vår viten om de samiske prestene stammer for det meste fra skriftlige kilder, i tillegg til enkelte muntlige fortellinger. Naturlig nok vet vi mest om dem som utmerket seg spesielt, enten på en positiv eller en negativ måte. På den positive siden får vi vite at de samiske prestene brukte samisk språk i gudstjenesten og ellers i kontakt med menigheten. Laurentius Rangius forslo i 1716 at skolebarna ved sameskolen i Lycksele skulle øve på å synge samiske salmer. Forslaget ble godt mottatt av konsistoriet i Härnösand, som mente at dersom ungdommen sang på samisk, ville de eldre i menigheten etter hvert få lyst å gjøre det samme. Prosten i Umeå fikk i oppdrag å viderefremme dette til skolemesteren i Lycksele.⁸¹

Flere av prestene oversatte kristen litteratur til samisk, og man får inntrykk av at de betraktet dette som en viktig oppgave. Olaus Graan ga ut to bøker på samisk, en spørsmålsbok i 1668 og en kirkehåndbok i 1669. Også Paulus Backius, Laurentius Rangius og Olaus Sirma oversatte bøker, uten at noen av dem ble utgitt. Det er uvisst om Backius hadde noe manuskript med seg da han reiste til Stockholm. I Rangius

⁸⁰ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellane Olof Sirma i Enontekis. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012, s. 978.

⁸¹ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:4:5. Präster i Pite lappmark. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark250405.pdf>>, 20/11 2012, s. 30–31.

tilfelle berodde det på at han ikke var villig til å gjøre korreksjoner i teksten, slik at den skulle bli lettere å forstå for samer utenfor hans eget dialektområde.⁸² Når det gjelder Sirmas oversettelse av Gezelius' katekisme er det uvisst hva som var årsaken til at den ikke ble utgitt. Han søkte forgjeves både i 1688 og i 1716 om penger til trykkingen.⁸³ K.B. Wiklund har antydnet at det kunne være på grunn av hans dårlige omdømme. Sirma selv mente det kom av at ingen av de lærde behersket språket,⁸⁴ noe han uten tvil hadde rett i, da oversettelsen hans var gjort til kemisamisk. De sørlige delene av Kemi lappmark opplevde en stor innflytting av finske nybyggere på denne tiden, og finsk var tatt i bruk som kirkespråk.⁸⁵ Muligens mente myndighetene at det ikke var bruk for en katekisme på kemisamisk.

På den negative siden fremkommer det at menighetslemmer og kirkeledere fremsatte klager på flere av prestene. I et brev fra konsistoriet i Härnösand i 1716 uttrykkes det bekymring for hvordan noen av pastorene i Lappmarken skjøtter tjenesten, men uten at det verken nevnes navn eller etnisitet:

Så som här förmärkes att en dehl af Pastorerne i Lappmarkenne icke med then nijt och ifwer sine församlingar som sig bör förestå, utan lemna några widskepelse oseder och gammal surdeg hoos sina åhörare opåtalt, eij hel-
ler som rätta Prestemän anstår, them med upbyggeligit lefwerne föregår.⁸⁶

Presten Rangius i Silbojokk sendte et svarbrev der han skriver at det ikke bare er lærerne [prestene], men også tilhørerne som bør skikke seg og leve etter Guds ord. Rangius klagde ved flere anledninger over at samene i menigheten ikke kom til gudstjenesten slik at han måtte preke for tomme benker. I følge samene skyldtes dette at de kun i sommerhalvåret holdt til i nærheten av Silbojokk, om vinteren var det

⁸² Forsgren (1988) s. 22.

⁸³ Fellman (1910) s. 174ff.

⁸⁴ Wretö (1983) s. 57.

⁸⁵ Tuuli Forsgren, "... först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom ...": *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850* (Umeå 1990) s. 12–13.

⁸⁶ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:4:5. Präster i Pite lappmark. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark250405.pdf>>, 20/11 2012, s. 29.

nærmere for dem til Arjeplog og Arvidsjaur. Likevel er det en undertone av gjensidig mistro mellom presten og menigheten i de mange rettsakene angående Rangius.⁸⁷

Tore Wretö hevder i sin artikkel at Olaus Sirma ikke bare førte en strid med de fleste andre, men også en strid med seg selv. Han spør om Sirma opplevde et kultursjokk da han kom til Enontekis. Med dette sikter han til at Sirma hadde bodd borte fra hjemtraktene sine i flere år før han flyttet til Enontekis, først som skoleelev i Torneå og deretter som student i Uppsala, og at han dermed var blitt noe fremmed for det samiske. I tillegg kom han til et for ham fremmed område, men en annen samisk dialekt. Han peker også på at det må ha vært problematisk for Sirma å inneha den doble rollen som svensk embetsmann og Guds ords forkynner, samtidig som han var bærer av de samiske kulturtradisjonene.⁸⁸ Trolig overdriver Wretö Sirmas såkalte kultursjokk, men han har nok rett i at det kunne være problematisk å være i en slik mellomposisjon. I flere saker går det frem at de samiske prestene ikke hadde vist den ”vörnaden” som var forventet overfor retten og de kirkelig overordnede. For eksempel da Olaus Sirma klaget til kongen over at samene Anders Persson Suoro var ustraffet, selv om han hadde erkjent trolldomsutøvelse. Dette ble på tinget i Enontekis i 1689 avvist med henvisning til tingsprotokollen to år tidligere, der det gikk frem at det var gjort en ransakning. Sirma måtte dermed stille seg opp foran retten og be om tilgivelse.⁸⁹ Dette ser ut til å ha vært en vanskelig balansegang for flere av prestene, og det kan virke som flere av dem ikke maktet å være den lederen for menigheten som det var forventet. I noen tilfeller blir de anklaget for å ha vært for strenge mot samene, mens de i andre tilfeller ble beskyldt for det motsatte.

Kildene viser at både enkelte samiske og ikke-samiske prester i Lappmarken ble anklaget for å ha forrettet gudstjenesten i beruset tilstand,

87 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:4:5. Präster i Pite lappmark. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark250405.pdf>>, 20/11 2012, s. 18.

88 Wretö (1983) s. 55.

89 Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:2:k. Kapellänen Olof Sirma i Enontekis, Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502k.pdf>>, 15/01 2012, s. 979.

for å ha brukt vold mot folk i menigheten og for hor.⁹⁰ Alkohol var en del av dagliglivet for både prester og andre, uansett etnisitet. I gravølet til den kjente prosten i Nedertorneå, Johannes Tornæus, drakk alle prestene til de lå under bordet.⁹¹ Gjester som kom til prestegårdene ble traktert med øl eller brennevin, slik saker fra Arjeplog, Kautokeino og Jukkasjärvi viser.⁹² Brennevin ble sett på som en livsnødvendighet i kaldt vær, og øl ble betraktet som en nærende og styrkende drikk. Da en av prestene ble beskyldt for å ha vært full i kirka, forklarte han det med at kona hadde gitt ham en bolle varmt øl til frokost, for å styrke hans utmattede kropp etter mange og lange reiser i Lappmarken.⁹³ I forbindelse med den pietistiske vekkelsen på begynnelsen av 1700-tallet ble kravene til både presters og legfolks moral og levemåte skjerpet, noe som også inkluderte bruk av alkohol. Prosten Nils Grubb i Umeå, som var påvirket av pietismen, fikk innført et forbud mot salg av brennevin i Lappmarken.⁹⁴

Avslutning

Jeg har her valgt å skrive mest om de samiske prestene som virket på 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet, da det var i denne perioden det ble satset på å gi samer presteutdanning. Rundt halvparten av de samiske prestene var fra Ume lappmark, noe som sannsynligvis har sammenheng med at den eneste samiske skolen lå nettopp der. Selv om vi ikke kjenner nøyaktig til hvilke prester som gikk på Skytteanska skolan, er det grunn til å anta at flere av dem fikk sin første skolegang på denne skolen. De samiske prestene virket først og fremst i Ume og Pite

⁹⁰ Nordberg (1973) s. 312–316. Bygdén 2 (1923) s. 38.

⁹¹ Roger Kvist, ”Myten om samerna och alkoholen”, *Spiritus: Skriftserie från vin- & sprit-historiska museet* 1 (2004) s. 3.

⁹² Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:4:5. Präster i Pite lappmark. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark250405.pdf>>, 20/11 2012 s. 4; Dag A. Larsen & Kåre Rauø (red.) *Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Aviovare, Teno, Utsjok tinglag 1700–1714* (Lenvik 1994) s. 29; Larsen & Rauø (1999) s. 202.

⁹³ Handskrift 25. Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv. Volym 25:4:5. Präster i Pite lappmark. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark250405.pdf>>, 20/11 2012, s. 21.

⁹⁴ Kvist (2004) s. 3.

lappmarker, der kirkestedene Lycksele, Sorsele, Silbojokk, Nasafjäll, Arjeplog og Arvidsjaur hadde flere samiske prester. Første samiske prest i Lycksele var Olaus Stephani Graan, der senere også hans sønn Nicolaus O. Graan og sønnesønn Olaus N. Graan virket. Samiske prester i Sorsele var Henricus Lyckselius, Laurentius Rangius og Sigvardus Granberg. Muligens var også Kenicius Granlund same. Noen av de samme prestene hadde også prestestillinger i andre lappmarker. I Torne lappmark var det kun en samisk prest i løpet av denne perioden, Olaus Sirma. Først hundre år etter Sirmas død, ble den neste samiske presten, Anders Fjellner, tilsatt her som misjonær. I Lule lappmark virket predikanten Paulus Backius noen år på 1640-tallet. Til tross for at han var samisktalende, har han ikke blitt regnet som same i senere litteratur. Deretter kom Andreas Petri Lundius som predikant til Jokkmokk, etter at han først hadde virket i Pite lappmark. Den neste samiske presten i Lule lappmark var Nils Sundelin, som var pastorsadjunkt der fra 1754. Han ble etterfulgt av sønnen ved samme navn. I Åsele kjenner man til to samiske prester, Olaus S. Graan og Nicolaus Spolander. I Kemi lappmark fantes det ingen samiske prester, men presten i Enontekis, Olaus Sirma, var sannsynligvis derfra. I tillegg fantes det også prester av blandet etnisk opphav som hadde samiske forfedre eller formødre både på mors- og farssiden. Dette gjaldt blant andre Lars Levi Læstadius, som var prest i Karesuando i årene 1829–1849 och i Pajala 1849–1861. Hans stamfar på farssiden, Johan Læstadius, har jeg oppført blant prester med usikker samisk opprinnelse. På morssida var Lars Levi etterkommer av den samiske presten Sigvardus Granberg. Jeg har her i liten grad fokusert på prester som var etterkommere etter førstegenerasjons samiske prester, uten at det betyr at jeg utelukker dem fra definisjonen samisk prest.

Kilder og bearbejninger

Utrykte kilder

- Umeå, Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek (Foark)
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:c, Skolmästaren Olaus Stephani Graan. Manuale Lapponicum Minus, <<http://www.foark.umu.se>> 15/1 2012.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:k, Kapellänen Olof Sirma i Enontekis, <<http://www.foark.umu.se>>, 15/1 2012.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:i, Jokkmokks Lappmarkspastorat, <<http://www.foark.umu.se>>, 20/11 2012.
- volym 25:4:5, Präster i Pite lappmark, <<http://www.foark.umu.se>>, 20/11 2012.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:5:k, Kyrkoherde Olof Nicolai Graan, <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2505k.pdf>>, 30/8 2015.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:6:l, Åren 1730–ca 1737, I) Carl Solanders memorial 1732 om brännvinförbud, <<http://www.foark.umu.se>>, 20/11 2012.

Trykte kilder og bearbejninger

- Bygdén, Leonard. *Hernösands stifts herdaminne: Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning 1* (Uppsala 1923).
- Bygdén, Leonard. *Hernösands stifts herdaminne: Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning 2* (Uppsala 1923).
- Bygdén, Leonard. *Hernösands stifts herdaminne: Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning 3* (Uppsala 1925).
- Bygdén, Leonard. *Hernösands stifts herdaminne: Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning 4* (Uppsala 1926).
- Fellman, Isak. *Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne 2* (Helsingfors 1910).
- Forsgren, Tuuli. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850* (Umeå 1988).
- Forsgren, Tuuli. "... först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom ...": *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850* (Umeå 1990).
- Gaski, Harald. *Biejjen baernie / Sámi Son of the Son / Beavvi bárdni* (Karasjok 2003).
- Gaski, Harald. *Med ord skal tyvene fordrives: Om samenes episk poetiske diktning* (Karasjok 1987).
- Grape, Isak. *Lappmarkens herdaminne: Minne af presterskapet i lappmarksförsamlingarne inom Hernösands stift* (Stockholm [1883] 1982).
- Hansen, Lars Ivar. "Den dynamiske etnisiteten og dens skiftende uttrykk", i Jan Eivind Myhre (red.), *Historie, etnisitet og politikk* (Tromsø 2000) s. 29 – 54.
- Hansen, Lars Ivar & Bjørnar Olsen. *Samenes historie fram til 1750* (Oslo 2004).
- Henrysson, Sten. *Prästerna i Lappmarken före 1850: Ursprung och arbetsuppgifter* (Umeå 1989).

- Hultblad, Filip. Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (Lund 1968).
- Jones, Sian. *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present* (London 1997).
- Järventaus, Arvi. *Korset och trolltrumman* (Luleå 1980).
- Kristiansen, Roald E. "Ulvepresten i Lappmarken", *DIN: Religionsvitenskapelig tidskrift* 4 (2002) s. 51–55.
- Kristiansen, Roald E. "Kirken og det samiske", i Øystein Ekroll, Søren Hjort & Einar Vegge (red.), *Vor kristne of humanistiske arv* (Trondheim 2014) s. 218–238.
- Keksi, Antti M. "Keksis kväde om islossningen i Torneälven år 1677" [svensk översättning av Björn Collinder], *Norrbottnen, Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok* 1955 (Luleå 1955) s. 7–13.
- Kvist, Roger. "Myten om samerna och alkoholen", *Spiritus: Skriftserie från vin & sprithistoriska museet* 6 (2004) s. 1–13.
- Larsen, Dag A. & Kåre Rauø (red.). *Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1700–1714* (Lenvik 1994).
- Larsen, Dag A. & Kåre Rauø (red.). *Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Avio-vare, Teno, Utsjok tingsteder 1639–1725* (Lenvik 1999).
- Lundius, Nicolaus. "Descriptio Lapponiæ", i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1670-t.] 1983).
- Lundmark, Lennart. "Den svårfångade etniciteten", i Roger Kvist (red.), *Nordiska samehistoriska symposiet (1995 Lövånger): Föredrag vid Nordiska samehistoriska symposiet i Lövånger 13–14 februari 1995* (Umeå 1995) s. 123–130.
- Nordberg, Erik. *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet* (Umeå 1973).
- N.N. "En rimkrönika om lapparna från början av 1700-talet: Samin Pirra acta utza Kirje", i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1670-t.] 1983).
- Olsen, Isaac. "Om lappernes vildfarelser og overtro", i Just K. Qvigstad (red.), *Kildeskrifter till den lappiske mytologi ved J. Qvigstad 2* (Trondhjem [efter 1715] 1910).
- Plantinus, Ericus. "Responsum Dni Erici Plantini ad quæstiones, quæ sequuntur in fine", i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1670-t.] 1983).
- Rydving, Håkan. "Namn och identitet i nordsamisk kontext", i *Personnamn och social identitet* (Stockholm 1998) s. 337–359.
- Rydving, Håkan. "Samiska överhetspersoner i Sverige-Finland under 1600-talet", i Else Mundal & Håkan Rydving (red.), *Samer som "de andra", samer om "de andra": Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (Umeå 2010) s. 259–265.
- Schefferus, Johannes. *Lappland* (Uppsala [1673] 1956).

- Slunga, Nils. ”Kyrka och skola: Prästerskap och kyrkligt liv”, i *Tornedalens historia 2: Från 1600-talet till 1809* (Haparanda 1993) s. 280–312.
- Steen, Adolf. *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888* (Oslo 1954).
- Wretö, Tore. ”Olof Sirma: Lappmarkspräst och samelyriker”, i *Tre kulturer: Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet 1* (Umeå 1983) s. 49–74.
- Yliaska, Eine. *Monen särpinen kylä Orajärvi 1650–2001* (Sodankylä 2001).

Internettkilder

- Collinder, Björn. ”Anders Fjellner”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, <<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14170>>, 19/5 2014.
- Hagen, Rune Blix. ”Lapponia” i *Store norske leksikon*, <<http://snl.no/Lapponia>>, 15/10 2014.
- Härnösands trivialskola, <www.slaktergardar.psem.se/elever%201647-1800.doc>, 26/10 2013.
- Sveriges släktforskarförbund, Anbytarforum, <<http://aforum.genealogi.se/discuss/messages/44/18107.html>>, 7/9 2015

Siv Rasmussen, född 1963; doktorgradskandidat i historie ved Institutt for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø. Pågående doktorgradsprojekt: *Samisk integrering i kirka i tidlig nytid: En komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark*. Medlem av forskningsgruppa ”Creating the New North” og forskningsprosjektet ”The Protracted Reformation in Northern Norway”. Hennes forskningsinteresser er samisk historie – særlig innenfor det religiøse feltet og skolehistorie – etnisitet, kontakt mellom folkegrupper og personnavn. siv.rasmussen@uit.no

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Sámi báhpát Ruotas árra ođđaaiggi

1500-logu loahpageažis gitta 1800-lohkui logi sámi báhpa doibme Ruotas, geain goappaš váhnemat ledje sámit (vuosttaš buolvva sámi báhpát). Muhtin báhpain ledje maid bártnit ja iežá maŋisboahhtit geat šadde báhpát, muhto go ii leat sadji de in leat deattuhan daid dán artihkkalis, vaikko sii maid ledje sámit. Dasa lassin ledje vihtta báhpa eahpečielggas sámi máttuin. 1630-logus gitta 1710-lohkui bidjet

návccaid oahpahit nuorra sámi dievdduid báhppan, earret iežá stipe-
anddaid bokte. Eanemus báhpat doibme dan áiggis ja gitta 1700-logu
gaskamuddui. Likssjuo báhpaguovlu filiálasearvegottiin Suorssáin lei
báhpaguovlu gos ledje eanemus sámi báhpat, ja sivva dasa lei go do-
hko rahppui sámi skuvla (vuodđuduvvon 1632). Muhto dat ledje maid
sii geat ledje ožžon vuosttas oahpahusa sámiskuvllas Byöhdames
(1617–1632), dábálašskuvllas dehe lei ožžon priváhtaoahpahusa. Ea-
nas sis ledje lohkan teologiiija Uppsalas.

Sámi báhpat geavahedje sámigiela sihke girkus ja maid go lei okta-
vuohta searvegottiin. Mánnga báhpa jorgaledje risttalaš girjjálašvuođa
sámigillii. Muhtin oassi prentejuvvui ja geavahuvvui girkus, ja iežá
jorgaluvvon giehtačállošiid eai prenten, sierra sivaid dihte. Muhtin
báhpain ledje váttisvuođat čadnon veahkaválddálašvuhtii, alkohola-
boastugeavaheapmái ja dalááiggi seksuálalágaid rihkkumiidda. Dat
lei maid dábalaš iežá báhpaid seagis. Dát lei maid čujuhuvvon iežá
čálliin, muhto ii leat álo boahtán ovdan ahte dáhpáhuvai maid báhpaid
seagis iežá etnalaš gullevašvuođain.

Översättning Miliana Baer

Sámehärrá Svierigin dálásjájge álgon

Svierigin barggin lågev sáme härrá 1500-lågo mañegietjes gitta 1800-
lågo mañegähtjáj, gejn goappásj äjgáda lijga sáme (vuostasj buolvva
sámehärrá). Soames härrájn lidjin aj bárne ja ietjá gierrega gudi härrán
sjaddin, valla saje gáktuj iv la tjalmostam sijáv dán artihkkalin, vájku
sij aj lidjin sáme. Duodden lidjin vihtta härrá gej sáme álgo birra juor-
rulin. Rahtjin áhpadit nuorra sáme álm májt härrán 1630-lågos gitta
1710-låhkuj, iehtjádij siegen vatte stipendajt. Sáme härrájs ienemusá
barggin dán ájge ja gitta 1750-lågo guovddelij. Likssjuo pastoráhtta
bielestjoaggulvisájn Suorssá lij pastoráhtta gánná lidjin ienemus
sámehärrá, ja lij aktijvuohta sáme skávlá biedjamiijn danna (vuo-
dodum 1632). Valla lidjin aj gudi vuostasj áhpadusáv sámeskávlán
Byöhdamin (1617–1632) oadtjum, realskávlán jali lidjin priváhttaá-
hpadusáv oadtjum. Ienemusá lidjin teologiddjav Uppsalan studerim.

Sámehärra adnin sámegeielav girkkon ja ietján aktavuodajn álm-
mugijn. Härrájs állusa járggálin ristalasj girjálásjuodav sámegeiellaj.
Moatte prienntiduvvin ja aneduvvin girkkon, gá járggálmum giehtat-

jállagijs iehtjáda sjaddin prienntidak, umasslágásj árijs. Härrájs sobmásijn lidjin vuorrádisá aktidum vahágij, alkoholaboastoadnuj ja vierredahkuj dallusj ájge seksuállaláhkaásadibmáj.

Ij lim ga sierralágásj ietjá härráj siegen. Dát la aj tsuojgoduvvam ietjá tjállijs, valla ij la agev dättoduvvam dát ij lim vuorjjá härráj siegen ietjá álmuktjerdak tjadnusijn.

Översättning Barbro Lundholm

Saemien hearrah Sveerjesne aareh orretijjesne

1500-jaepiej gietjeste 1800-jaepiej minngiegeatjan Sveerjesne luhkie saemien hearrah berkin, gusnie gáabpegh eejtegh ligan saemieh (voestes maadtoe-boelveste saemien hearrah). Muvhtijste hearrijste aaj baernieh jallh naan jeatjah sliektem utnieji gieh hearra sjidti, gosse tjaalege tjoevere ánehks ároddh im leah dan bñjre tjaaleme, læjhkan dah aaj saemieh lin. Aaj vñjhte hearrah berkin gieh ij gie daejrieh jis saemieh lin. 1630-jaepijste 1710-jaepide noere saemien gaarmanæjjide hearrine ööhpehtin, dah dovne stipendium áadtjoejin. Jeenemes daejstie saemien hearrijste dan tñjjesne jñh gaske 1750-jaepide berkin. Likssjoen pastoraate jñh dan lihkes áálmege Suarsesne, dihte pastoraate gusnie jeenemes saemien hearrah berkin, juktie desnie saemieskuvlem tseegkesovveme (1632).

Muvhth aaj dah voestes gieh ööhpehtimmiem Byöhdame (Piteå) saemienskuvlesne áádtjeme (1617–1632), akten dejnie trivialskuvline jallh privaate ööhpehtimmesne. Jeenemes dejstie teologijem Uppsalesne lohkeme.

Dah saemien hearrah dovne gærhkosne preehkemisnie jñh aaj áálmegen almetjigujmie saemiestin. Gellie hearrijste kristeles litteratuvrem saemiengielese jarkoestin. Muvhtijste dejstie trygkesovvin jñh gærhkosne provhkin, mearan muvhtijste dejstie tjaaladahkijste maam jarkoestamme idtjin trygkesovvh.

Muvhth hearrah tjomperdin gaajegostedh, jeenem jovkestahkem nuhtin jñh dan tñjjen seksualelaaken vuestie dáásverin. Naemhtie aaj jeatjah hearrah dáásverin. Dan bñjre aaj mubpie tjaelijh jeahteme, badth ij provhkh jiehtedh daate siejhme hearrine jeatjah etiske maadtojste.

Översättning Sig-Britt Persson & Karin Rensberg-Ripa